

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT MƏDƏNİYYƏT VƏ İNCƏSƏNƏT
UNİVERSİTETİ**

Əlyazması hüququnda

SEVİNC VAQİF qızı ƏSKƏROVA

**AZƏRBAYCAN - ÇEX TARİXİ - MƏDƏNİ
ƏLAQƏLƏRİ**

6219.01 – Kulturologiya və onun ümumi məsələləri

Sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKI – 2017

**Dissertasiya Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət
Universitetinin Kulturologiya kafedrasında yerinə yetirilmişdir.**

Elmi rəhbər: **Əlikram Mirhəsən oğlu Tağıyev**
AMEA Fəlsəfə İnstitutunun
“Məntiq” şöbəsinin müdiri, fəlsəfə
üzrə elmlər doktoru, professor

Rəsmi opponentlər: **Çingiz Əli oğlu Abdullayev**
Kulturologiya üzrə elmlər doktoru,
professor

Əli Seyidabbas oğlu Abasov
Fəlsəfə üzrə elmlər doktoru, professor

Aparıcı təşkilat: **AMEA Memarlıq və İncəsənət
İnstitutu**

Müdafiə _____ 2017-ci il saat ____ - da
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin nəzdindəki
FD.02.091 Birdəfəlik Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1065, Bakı, İnşaatçılar prospekti, 39.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət
Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat _____ 2017-ci ildə göndərilmişdir.

**FD.02.091 Birdəfəlik Dissertasiya
Şurasının elmi katibi,
Kulturologiya üzrə fəlsəfə
doktoru, dosent:**

F.R.Məmmədova

DİSSERTASIYANIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Bəşər mədəniyyətinə misilsiz töhfələr vermiş Azərbaycan mədəni sahədə xarici ölkələrlə ikitərəfli əməkdaşlıq xəttini daim diqqət mərkəzində saxlayır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin işgüzar səfərləri zamanı keçirdiyi görüşlərdə beynəlxalq münasibətlərdə mühüm olan sərt güc [hard power], yumşaq güc [soft power] kateqoriyalarının vəhdətinin şahidi olur. Adından görüldüyü kimi, sərt güc və yumşaq güc mahiyyətcə də bir-birindən fərqlənir: yumşaq güc mədəniyyət, dəyərlər və ideyalar vasitəsi ilə yola gətirmək qabiliyyətidir, sərt güc isə hərbi qüvvə vasitəsi ilə fəth etmək və ya məcbur etməkdir. 1990-cı ildə ilk dəfə Cozef Nayn tərəfindən işlədilən “Yumşaq güc” anlayışı özündə dialoqa hazırlıq, mədəni əlaqələrin inkişafı, humanitar əməkdaşlıq kimi prosesləri nəzərdə tutur¹.

Azərbaycan-çex mədəni əlaqələrinin öyrənilməsi bir çox cəhətdən aktual və əhəmiyyətlidir. Müasir dünyamızda vüsət alan qloballaşma və onun təzahür formalarından olan mədəniyyət və incəsənətin inteqrasiyası qarşılıqlı tarixi-mədəni əlaqələrin öyrənilməsini dövrümüzün aktual məsələlərindən birinə çevirmişdir.

Yaşadığımız çağdaş dövr Azərbaycanın Avropaya inteqrasiyası ilə müşahidə olunduğundan xalqımızın Avropa xalqları ilə təmaslarının, xüsusən də, tarixi-mədəni əlaqələrinin tədqiqi elmimiz qarşısında duran ən aktual problemlərdəndir. Əgər nəzərə alsaq ki, Çexiya hələ erkən Orta əsrlər dövründən türk xalqlarının Avropaya uzun əsrlər boyu yürüşləri nəticəsində istər-istəməz ortaq mədəniyyətə malik olan bir ölkədir və bu ölkə məhz Mərkəzi Avropada yerləşir, onda çex xalqının tarixi keçmişinə, zəngin mədəniyyətinə olan böyük marağı dərk etmək o qədər də çətin olmaz.

Digər tərəfdən ölkəmizin erməni qəsbkarları ilə ağır bir mücadilə yaşadığı dövrdə, həmçinin Çexiyada erməni diasporunun uzun illərdən bəri fəaliyyət göstərdiyi bir şəraitdə çex və Azərbaycan xalqlarının yaxınlaşmasına xidmət edən təkzibolunmaz faktları əldə etmək sadəcə bizim vətəndaşlıq borcumuzdur. Çex və Azərbaycan xalqları istər mədəniyyət, istərsə də digər sahələrdə bəşəriyyətə böyük töhfələr bəxş etmişlər. Təkcə milli-azadlıq hərəkatlarının öndərləri olan çexiyalı Yan Husu [Təəssüf ki, tərkibində “h” hərfi olan çex ad və soyadları, eləcə də yer

¹Məmmədov N. Xarici siyasət- Reallıqlar və gələcəyə baxış. Bakı, 2013 səh99

adları, məsələn, *Hus, Haşek, Praha* Azərbaycan dilində anoloji hərf olmasına rəğmən rus dilində olduğu kimi, yəni *Qus, Qaşek, Praqa* şəklinə qəbul olunmuşdur.], Yan Jjkanı və azərbaycanlı Babəki və Koroğlunu; çex bəstəkarları Bedrjix Smetananı və Antonin Dvorjaki, Azərbaycanda isə Üzeyir Hacıbəyovu və Qara Qarayevi, çex messenatı Yozef Hlavkanı və Azərbaycan messenatı Hacı Zeynalabdin Tağıyevi; çex yazıçıları Yaroslav Haşeki, Karel Çapeki, Milan Kunderanı və Azərbaycan mütəfəkkirləri Nizamini, Füzulini, Vazehi yada salmaq kifayət edərdi. Göründüyü kimi, hər iki mədəniyyətin bir- birindən bəhrələnərək öz inkişafını təmin etməyə böyük ehtiyac vardır.

Tarixi ədəbiyyata marağın xeyli dərəcədə artdığı bir dövrdə qədim türk xalqlarının Avropa xalqları ilə təmaslarının tədqiqi mühüm aktualıq kəsb edir. Təbiidir ki, bu əlaqələr müəyyən səviyyədə Qərb - Şərq əlaqələri kontekstində baxılmalıdır. Azərbaycan - çex mədəni əlaqələrini tədqiq edərkən türk xalqlarının hələ erkən orta əsrlərdən başlayaraq çexlərlə ilkin tarixi əlaqələrini araşdırmaq zərurəti meydana gəlir. Bu xalqların hətta tarixində belə bir sıra oxşar məqamaları aşkarlamaq mümkündür. İstər çexlər, istərsə də azərbaycanlılar əsrlər boyu yadelli işğalçıların əsarəti altında olmasına baxmayaraq, hər zaman öz milli azadlıqları uğrunda mübarizə aparmışlar. Çex xalqı avarların, almanların, Avstriya-Macaristan İmperiyasının, daha sonra sosialist rejiminin, Azərbaycan xalqı isə ərəblərin, monqol-tatarların, farsların, rusların, sonra isə sovetlərin işğalına məruz qalmışlar. Maraqlıdır ki, hər iki xalq ilk dəfə müstəqilliyini məhz 1918-ci ildə qazanmış və Sovetlər Birliyinin süqutundan sonra əsl müstəqilliyinə qovuşmuşlar. Hətta bəşəriyyət tarixində düşmənlər tərəfindən əhalisi ilə birgə yerlə yeksan olmuş “itmiş kəndlər” sırasında Liditse və Xocalının adları da birgə çəkilir. Bu cür oxşar taleli, eyni ictimai-tarixi şəraitdə yaşayan və böyük mədəniyyətə malik xalqların qarşılıqlı tarixi-mədəni əlaqələrinin öyrənilməsi günümüzün ən aktual məsələlərindən biri olaraq qalır.

Azərbaycanın Çexiya ilə beynəlxalq əlaqələrinin tarixi çox uzaqlara gedib çıxsada, mədəni əlaqələrin inkişaf tarixi öz başlanğıcını əsasən Sovet dövründən götürür². Xüsusən, çağdaş dövrdə beynəlxalq mədəni əlaqələrin tədqiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanla təmasda, ünsiyyətdə olan xalqların mədəniyyətlərini bir araya gətirməklə mənəvi dəyərləri üzə çıxartmaq günümüzün ən vacib məsələlərdən biri hesab olunur. Öz milli mənbəyini, tarixi zəminini canlı və dürüst əks edən mədəniyyət, heç

²Manafova M.C. və Əfəndiyeva N.T. Beynəlxalq mədəni əlaqələr. Bakı,2008

şübhəsiz, başqa xalqların həyatını, mənəvi aləmini öz yeni bəddi mündəricəsi və həqiqəti ilə zənginləşdirir³. Mədəni əlaqələr zaman-zaman xalqların yaxınlaşması naminə öz mötəbər sözünü demişdir. Qloballaşan dünyamızda baş verən interqasiya prosesləri, mədəniyyətlərin çuğlaşması müxtəlif spektrli mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqələrinin tədqiqini zəruri edir.

Dünyada neft ətrafında cərəyan edən son hadisələr çexləri artıq Qərbi Avropa ilə kifayətlənməməyə və sərhədlərindən kənar da yeni-yeni bazarlar axtarmağa vadar etmişdir.

Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra iki çex prezidentinin, eləcə də Çexiyanın yüksək səviyyəli dövlət təmsilçilərinin Azərbaycana səfər etməsi və bu zaman siyasi, iqtisadi və humanitar sahələri əhatə edən bir sıra mühüm qərarların imzalanması Azərbaycan–Çexiya münasibətlərinin strateji həddə qədəm qoymasından xəbər verir.

Mövzunun işlənmə dərəcəsi. Tədqiqat zamanı müəyyən olundu ki, Azərbaycanın bir sıra Qərb və Şərq ölkələri ilə, o cümlədən Almaniya, Rusiya, ABŞ, Türkiyə, İran, Pakistan kimi ölkələrlə tarixi və mədəni əlaqələri artıq tədqiqata cəlb olunmuşdur. Lakin indiyə qədər Mərkəzi Avropanın aparıcı ölkələrindən olan Çexiya ilə Azərbaycanın tarixi-mədəni əlaqələrinin tədqiqi elmimizdə mühüm bir boşluq olaraq qalmaqdadır. Doğrudur, Azərbaycanın ilk bohəmist professor E.Mehrəliyev çexlərin türk xalqları ilə təmaslarından müəyyən qədər bəhs etmişdir⁴. Lakin bu problem onun dissertasiyasında sistemlik şəkildə tədqiqata cəlb olunmamış, daha çox ədəbi əlaqələr nöqtəyi-nəzərindən öz həllini tapmışdır. Sözü gedən xalqların tarixi-mədəni əlaqələri indiyədək tədqiqata cəlb olunmamışdır. Hərçənd ki, dövrü mətbuatda və elmi dərgilərdə mövzu ilə bağlı çoxlu sayda məqalələrə rast gəlmək olar.

Dissertasiyanın mühüm hissələrindən olan, çexlərin Osmanlı Türkiyəsi ilə tarixi əlaqələri də sistemlik şəkildə tədqiq olunmamış, lakin bu mövzuda çex alimləri ayrı-ayrı məqalələrlə çıxış etmişlər. Xüsusən, C.Horačekin “XVI əsr türk müharibələrinin çex torpaqları üçün əhəmiyyəti”⁵, V.Korçanın “Nove Zamkinin türklər tərəfindən alınmasının

³Salmanov Ş. Çex poeziyası haqqında qeydlər. Ədəbiyyat və incəsənət, 1966, 30 aprel

⁴Мехралиев Э. Современная чешская литература и Азербайджан. Баку, 2001

⁵Horáček C. Význam tureckých válek v 16 století pro české země. Praha, Nový Orient, № 14/3, 1959, str. 53-54

300 illiyi”⁶, Z.Veselanın “Çex dənizçisi soltan İstanbulunda”⁷ və bu kimi əsasən “Novi Orient” [Yeni Şərq] jurnalında çap olunmuş başqa məqalələr mühüm önəm kəsb edir.

Eyni zamanda Azərbaycan alimlərindən Y.Mahmudovun⁸, E.Mehrəliyevin⁹, Ə.Muxtarovanın¹⁰ həmçinin azərbaycanlı kulturoloqlardan İ.Hüseynovun¹¹, Y.Əliyevanın¹² və başqalarının mövzu ilə bağlı araşdırmaları tədqiqata cəlb olunmuşdur. Onu da qeyd edək ki, Azərbaycan universitetlərində çex tarixinin ümumbəşər əhəmiyyət daşıyan hissələri “Şərqi Avropa” fənninin tərkib hissəsi kimi tədris edilir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin məqsədi Azərbaycan-çex tarixi-mədəni əlaqələrini sistemli şəkildə araşdırmaq, bu əlaqələrin inkişaf tendensiyalarını və əhəmiyyətini müəyyənləşdirməkdir. Qarşıya qoyulan məqsədin gerçəkləşdirilməsi üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- çex şərqşünaslığında mövzu ilə bağlı olan zəngin ədəbiyyatı təixşünaslığımıza və mədəniyyətşünaslığımıza gətirmək;
- çexlərin qədim türklərlə, o cümlədən Osmanlı Türkiyəsi ilə tarixi əlaqələrini araşdırmaq;
- Azərbaycan-çex tarixi-mədəni əlaqələrinin köklərini aşkarlamaq;
- Sovet dönəmində Azərbaycan-çex mədəni əməkdaşlığının forma və istiqamətlərini müəyyən etmək;
- elm və təhsil sahələri üzrə mədəni əməkdaşlığın əsas prioritetlərini aşkarlamaq;
- müstəqillik dövründə Azərbaycan-çex tarixi-mədəni əlaqələrinin yeni inkişaf tendensiyalarını tədqiq etmək;

⁶Korčan V. K 300 Výročíu dobytia Nových Zámkov Turkami. Praha, Nový Orient, № 18/8, 1963, str. 252

⁷Veselá Z. Český námořník v sultanském Istanbulu. Nový Orient, № 36/10, 1981, str.308-309

⁸Махмудов Я.М. Взаимоотношения государства Ак-Коюнлу с Венецией [60-70-е гг. XV в.]. Баку, 1966.

⁹Мехралиев Э. Азербайджанско-чешские литературные взаимосвязи [1945-1985]. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Ленинград, 1988.

¹⁰ Muxtarova Ə. Türk xalqlarının dövlətçilik tarixi. Bakı, 2002

¹¹Hüseynov İ. Turizmin əsasları. Dərslik. Bakı, 2007

¹²Əliyeva Y. Mədəni sahənin diplomatiyası .Bakı, 2013

- müasir dövrdə Azərbaycan-çex mədəni əməkdaşlığının mühüm aspektlərini açıqlamaq;
- Azərbaycan-çex mədəni əlaqələrinin inkişafında ayrı-ayrı təşkilat və kütləvi-mədəni tədbirlərin rolunu araşdırmaq;
- incəsənət sahələri üzrə mədəni əməkdaşlığın forma və istiqamətlərini müəyyən etmək;
- Azərbaycanın Çexiya Respublikası ilə ikitərəfli tarixi, mədəni, diplomatik əlaqələrinin forma və mexanizmlərini təhlil etmək;
- mövzu ilə bağlı əsas dövlətlərarası müqavilələr və sazişləri analiz etmək.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı Azərbaycanın qədim dövrlərdən başlayaraq istər qədim türklərin, istərsə də Osmanlı İmperiyasının tərkibində olduğu, istərsə də Sovet və müasir dövrlərində çexlərlə tarixi, mədəni və diplomatik əlaqələridir. Bu əlaqələri doğuran faktorlar isə tədqiqatın predmetini təşkil edir. İki xalq arasında həm tarixi, həm də mədəni əlaqələrin eyni zamanda tədqiqinin özəl bir səbəbi vardır. Məsələn burasındadır ki, bir ölkənin digər ölkə ilə mədəni təmaslarından bəhs edərkən onların tarixi əlaqələrinə toxunmadan mövzunun mahiyyətini dolğun şəkildə açmaq mümkün deyil. Çünki bu əlaqələr bir-biri ilə sıx tellərlə bilavasitə bağlıdır.

Fikrimizi daha da əsaslandırmaq üçün, XX əsr rus kulturoloqu, İsveç Kral Elmlər Akademiyasının professoru Y.M.Lotmanın nəzəriyyəsinə müraciət edə bilərik; “Mədəniyyət həmişə tarixlə bağlı olub, bəşəriyyətin, cəmiyyətin və insanın mənəvi həyatının, əxlaq və intellektinin fasiləsiz inkişafını nəzərdə tutur”¹³.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiyanın elmi yeniliyini zəngin tarixi keçmiş və mədəniyyətə malik olan, həmçinin istər coğrafi baxımdan, istərsə də dil baxımından bir-biri ilə uzaq olan çex və Azərbaycan xalqlarının tarixi-mədəni əlaqələrini ilk dəfə olaraq sistemli şəkildə araşdırılması təşkil edir. Konkret olaraq dissertasiyada bir tərəfdən çex-Azərbaycan əlaqələrini zəminləyən çexlərin qədim türklərlə, eləcə də Osmanlı Türkiyəsi ilə tarixi əlaqələri, digər tərəfdən Azərbaycan- Çexiya qarşılıqlı tarixi münasibətləri, xüsusən, son illər sözü gedən ölkələr arasında vüsət alan diplomatik əlaqələr geniş şəkildə tədqiq olunur.

¹³M.Manafova. Sosial kulturologiya. Dərslük. Bakı, 2010, s.141

Tədqiqat zamanı çex, slovak, rus və Azərbaycan alimlərinin elmi-nəzəri səpkili əsərlərinə istinad edilmişdir. Bütün bunlar, şübhəsiz ki, təqdim olunan dissertasiya işinin elmi yeniliyinə dəlalət edir.

Dissertasiyanın nəzəri və metodoloji əsasını görkəmli tarixçi, türkoloq və kulturoloq alimlərin konseptual fikirləri təşkil edir. Araşdırmanın hazırlanmasında milli və beynəlxalq tarixşünaslıq və mədəniyyətşünaslığın nəzəri müddəa və prinsipləri əsas götürülmüşdür. Dissertasiya işində müqayisəli, tarixi-mədəni təhlil metodlarından istifadə olunmuşdur. Müqayisəli tədqiqat həmçinin genetik və coğrafi baxımdan uzaq olan xalqların tarixi keçmişini və mədəniyyətlərinin ümumi və xüsusi cəhətlərini aşkarlamağa imkan verir. Mövzu ilə bağlı ədəbiyyata münasibətdə sintez, mövzunu doğuran faktorlara münasibətdə isə analiz metodlarından istifadə olunmuşdur. “Xalqların müəllimi” kimi qəbul edilən, dünya pedoqogikasının atası sayılan Yan Amos Komenski belə hesab edirdi ki, analizin əsas predmeti əşyanın hissələrini aşkarlamaq, sintezin predmeti isə tamın hissələrinin sırasını müyyənləşdirməkdən ibarətdir¹⁴.

Dissertasiyanın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya çex-Azərbaycan tarixi-mədəni əlaqələrinin inkişaf meyllərini daha dərinləndirən öyrənməyə imkan verir. Tədqiqatın əsas müddəaları və nəticələri universitetlərin Tarix və Beynəlxalq münasibətlər fakültələrində dərslər vəsaiti kimi, slavyanşünaslıq ixtisası üzrə xüsusi kurs materialı kimi, eləcə də Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin mühazirə kurslarında istifadə edilə bilər. Dissertasiyanın qədim türk xalqlarının Avropa ilə bağlı tarixinin öyrənilməsi baxımından da maraqlı doğuracağı şübhəsizdir.

Dissertasiyanın aprobasiyası. Müdafiəyə təqdim olunan dissertasiya Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin Kulturologiya kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın əsas məqamları Çexiya, Rusiya, Qazaxıstan və Azərbaycanın elmi jurnallarında dərc olunan məqalələrdə, elmi konfransların toplularında öz əksini tapmışdır.

Tədqiqat işinin strukturu. Tədqiqat işi giriş, hər biri iki yarım-fəsilə ibarət üç fəsil, nəticə və çex, slovak, türk, rus və Azərbaycan dillərində olan ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Hər hissənin sonu nəticələr, nəzəri müddəalar və ümumiləşdirmələrlə yekunlaşdırılmışdır.

¹⁴Kuklík J., Hasil J. Výbor z textů k dějinám českého myšlení. Praha, “Karolinum“, 2000

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “Giriş” hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, mövzunun öyrənilmə səviyyəsi, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, elmi yeniliyi, nəzəri və metodoloji əsasları, təcrübi əhəmiyyəti, aprobasiyası quruluşu haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın birinci fəslı **“Türk və çex xalqları tarixi yaddaş, qarşılıqlı təsir kontekstində”** adlanır. Birinci fəslin **“Qədim türklərin çexlərlə tarixi əlaqələri”** başlığı ilə təqdim olunan ilk yarımfəslində hunların, avarların, macarların Avropaya yürüşlərindən bəhs olunur. Azərbaycan-çex tarixi əlaqələrini tədqiq edərkən nəhəng bir əraziyə malik olan türk xalqlarının hələ erkən orta əsrlərdən başlayaraq çexlərlə ilkin tarixi əlaqələrini araşdırmaq zərurəti meydana gəlir. Qədim türklər barədə çox əsərlər yazılsa da, Çexiya ərazisində xaqanlıq yaratmış avarlarla slavyanların, Mərkəzi Avropaya yürüş etmiş monqol-tatarlarla çexlərin, yaxud çexlərlə Osmanlı türklərinin tarixi əlaqələri, təəssüf ki, sistemli şəkildə tədqiq olunmamışdır. Hərçənd ki, bəzən bundan ötəri şəkildə bəhs olunmuşdur.

Ölkəmiz qədimdən burada məskunlaşmış müxtəlif türk tayfalarının vətəni olmuşdur. Astanada Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının V Sammitində çıxış edən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev türk xalqlarının birliyindən bəhs edərkən demi^odir: “Bizim əsas birlə^odirici amilimiz etnik köklərdir, ortaq tarixdir, ortaq mədəniyyətdir. Əgər türkdilli xalqlar tarix boyunca birlikdə olarkən daim mühüm uğurlar qazanmışlarsa, nə üçün indi onların birliyinə nail olmayacağı?”¹⁵.

Əgər nəzərə alsaq ki, azərbaycanlılar bir etnos kimi müxtəlif türk tayfalarının zaman-zaman çulğışması nəticəsində meydana gəlmiş və Azərbaycan tarixini ümumtürk tarixindən ayrı təsəvvür etmək olmaz¹⁶, onda çexlərlə qədim türklərin tarixi əlaqələrinin tədqiqinin mühüm önəm daşdığı aydın olar.

Hunların çex torpaqlarında olmasını sübut edən tarixi faktlar mövcuddur. Belə faktlardan biri də Attilanın 434-cü ildə Hun sərhəddinə gələn elçiləri Dunayvə Morava çaylarının birləşdiyi yerdə qarşılamaı ilə

¹⁵Astanada Türkdilli Dövlətlərinin Əməkdaşlıq Şurasının V Sammiti Keçirilib, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Sammitdə İştirak Edib Azərbaycan qəzeti 11 sentyabr 2015 <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=77965>

¹⁶Qumilyov L.N. Qədim türklər. Bakı, “Gənclik”, 1993,s.5.

bağlıdır. Digər tərəfdən Hun xaqanlığının təbəəliyində yaşayan markoman və kvad kimi german tayfaları qədim çex torpağı olan Bohemiya və Moravada yaşamışlar¹⁷.

Təxminən VI əsrin ortalarında hunların ardınca Asiyanın növbəti köçəri tayfası olan avarlar Karpat dağlarını keçərək ətrafda yaşayan slavyan və german əhalisini öz nəzarəti altına aldılar¹⁸. Hunların yüz ilə qədər hakim olduqları Şərqi Avropada çox çəkmir ki, avarlar başqa türk boyları ilə birləşərək çoxalırlar.

Avar xaqanı demək olar ki, bütün slavyan tayfaları ilə bu və ya digər dərəcədə münasibətlər qururdu. Başqa sözlə, əgər slavyanların bir qismi avarlarla müttəfiq idilərsə, digər qismi avar təbəəliyini qəbul etmişdilər¹⁹. Məhz bunun təzahürü olaraq avarlara qarşı mübarizənin gedişində knyaz Samo [623-658] Qərbi Slavyanların ilk dövlətini yaratdı. Bu dövlətin paytaxtı indiki Slovakiyanın qərbində, yəni Çexiyanın sərhədlərinə yaxın bir ərazidə yerləşən Nitra şəhəri idi. XIX əsr rus tarixçisi F.Uspenski yazırdı: “Həmin dövrdə çexlərə slavyan mənşəli Samo adlı bir tacir pənah gətirdi”²⁰.

Avropa, o cümlədən Çexiya üçün növbəti təhlükə monqol - tatarlardan gəldi. İlk dəfə olaraq bu barədə çex xalqının ən qədim ədəbi-tarixi incilərindən olan 1310-cu ildə nəzm şəklində yazılmış “Dalimil xronikası”nda bəhs edilmişdir. Bu salnamə tatar mövzusu ilə bağlı ən mötəbər mənbə hesab olunur.1841-ci ildə Çexiyada tatarların Moravaya basqınının 600 illiyi keçirilərkən tarixçi V. Şembera bu münasibətlə xüsusi bir məcmuə buraxır və onun giriş hissəsində yazır: “Ən qüdrətli xalqlar belə monqol boyunduruğu altına düşərkən bizim şanlı əcdadlarımız birlik və vətənpərvərlik nümayiş etdirərək vəhşi barbarları darmadağın etmiş, öz q əhramanlıqları ilə Qərb ölkələrini və onların mədəniyyətini bütünlüklə məhv olmaq təhlükəsindən xilas etmişlər”²¹.Doğrudan da, Şemberanın inqilab ruhlu bu sözləri çex xalqının Milli dirçəlişində mühüm rol oynadı.

Çex-türk tarixi münasibətlərinə iki rəkursdan baxmaq lazımdır:

- a) qədim türklərin çexlərlə tarixi əlaqələri;
- b) çexlərin Osmanlı Türkiyəsi ilə tarixi əlaqələri.

¹⁷Özdək R. Türkün qızıl kitabı. Bakı, Yazıçı, 1992

¹⁸Vaniček V. a jiné. Dějiny země koruny české. I díl. Paseka, Praha, 1993, 26s.

¹⁹Шумов С., Андреев А. История Словакии V-XX века. «Белый волк», Москва, 2000, s.64

²⁰Успенский Ф. Первые славянские монархии на северо-западе. СПб, 1872

²¹Šembera V. Českomoravský národ, vítěz nad Tatary r. 1241. Praha, 1953, s.88

Birinci fəslin ikinci yarımfəslə **“Osmanlı türklərinin çexlərlə tarixi əlaqələri”** adlanır. Bu bölmədə çexlərin Osmanlı Türkiyəsi ilə tarixi münasibətlərinin tədqiqi isə tamamilə başqa bir səbəbdən zəruri görünür. Orta əsrlərdə Osmanlı imperiyasının yaranması oğuz türklərinin dilinin, mədəniyyətinin, xüsusən, ədəbiyyatının inkişafına güclü təkan verdi²². Hələ yetkin Orta əsrlərdən başlayaraq tarixin müxtəlif dövrlərində Azərbaycan və Osmanlı Türkiyəsi ortaq dövlətə və dilə malik olmuşlar. 1590-cı ildə Azərbaycan tamamilə Osmanlı Türkiyəsinin nəzarəti altına keçir. 1724-cü ildə isə Osmanlı Türkiyəsi ilə Rusiya arasında İstanbulda bağlanmış müqaviləyə əsasən Türkiyə Şirvandan başqa bütün Azərbaycan torpaqlarını öz nəzarəti altına götürməsi barədə Rusiyanın razılığını alır²³.

Yuxarıda göstərilən bu kimi faktlar bir daha sübut edir ki, həqiqətən də Azərbaycan və Osmanlı türkləri əsrlər boyu müştərək tarixə malik olmuşdur. Professor S.İbrahimovun təbirincə desək “Osmanlı-Səfəvi dövründə də biz iki dövlət, bir xalq olmuşuq. Bizim nə dilimizdə, nə də mədəniyyətimizdə parçalanma olmamışdır”²² Bu isə öz növbəsində Azərbaycan-çex tarixi əlaqələri kontekstində çexlərlə Osmanlı türklərinin əlaqəsinin tədqiqini zəruri edir.

Çex torpaqları Osmanlı türklərinin təsiri ilə artıq XV əsrin sonlarından, daha doğrusu, 1490-cı ildən etibarən üzləşməyə başlayır. Məhz o zaman çex kralı II Vladislav Yaqellonski eyni zamanda macar kralı seçilir. Bu isə o demək idi ki, çexlər və macarlar eyni bir dövlətin tərkibində olduğundan istər-istəməz Osmanlı türkləri ilə müharibə vəziyyətinə düşürlər⁵.

Osmanlı imperiyasının Mərkəzi Avropaya doğru genişlənməsi bu ərazidə yaşayan xalqları daha sıx, kordinə edilmiş tərzdə birləşdirərək Habsburqlar imperiyasının yaranmasına gətirib çıxartdı. Maraqlıdır ki, 1526-cı ildə Osmanlı türklərinin Mərkəzi Avropaya daxil olması ilə çexlərin Habsburqlar imperiyasının hakimiyyəti altına düşməsi eyni vaxta təsadüf edir.

Bir tərəfdən Osmanlı türklərinin Habsburqlar imperiyası ilə müharibələri və bundan doğan təhlükə, digər tərəfdən isə bu müharibəyə yollanmış çex müzdlü dəstələrinin aqibəti istər-istəməz çex xalqının diqqətini cənub-şərqə - Macarıstana və Balkana yönəltdi. Lakin təbii ki, o dövrdə Çexiya Avstriya-Macarıstan imperiyası daxilində müstəqil

²²İbrahimov S. Osmanlı sarayları ilə bağlı olan Orta əsr Azərbaycan şairləri. İlyas Əfəndiyev – 100 (elmi konfransın materialları). Bakı, 2014, s. 377-382.

²³Ömərlı V. Gürcüstanda türklər. Qarayazı (I hissə). Bakı, “Çaşıoğlu”, 2001

siyasət yeridə bilməzdi. Sultan Süleymanın aramsız hücumları I Ferdinandı məcbur edir ki, Macarıstanı qorumaq üçün Çexiyadan müntəzəm şəkildə yardım alsın. Macarıstanın müdafiəsi dolayısıyla Çexiyanın müdafiəsi anlamına gəlirdi. Buna görə də çexlər bu müdafiə üçün nəinki hərbi, həmçinin maliyyə yardımı da göstərməli idi. Bununla yanaşı, çex oğulları Habsburq ordusu tərkibində türklərə qarşı döyüşmək üçün səfərbər olunurdu.

Mərkəzi Avropanın döyüş gedən ərazilərində də çox zaman böyük şöhrət qazanmış çex döyüşçülərindən istifadə olunurdu. Çex hərbiçiləri özlərinin silahlı drujinaları ilə “xarici xidmətə” yollanırlar, xüsusən, Avstriya torpaqlarında türklərlə döyüşlərə cəlb olunurdular. Məğlubiyyətə uğramış husçuların sağ qalmış hissələri də türklərlə döyüşmək üçün maddi əsgər kimi Ziqmund Luksemburqskinin ordusuna qoşulurdu. Türklərlə müharibədən salamat gəlmiş çexlər çox zaman *Turek, Turetski, Tureçek, Yançarek, Yançarjik* adlandırılırdı²⁴.

Çex xalqının tarixində türklərə fərqli münasibətlər sərgiləyən bir sıra görkəmli şəxsiyyətlər olmuşdur. Tarixin müxtəlif dövrlərində ayrı-ayrı mütəfəkkirlər ideoloji, siyasi və dini cəhətdən müxtəlif qütblərdə dayanmış Qərblə Şərqi barışığa, bir-birini anlamağa çağırmışlar. Belə simalardan biri görkəmli çex mütəfəkkiri Yan Amos Komenski olmuşdur. Y.A.Komenski nəinki İncilin türk dilinə tərcüməsini işləyib hazırlamış, hətta ona Ön söz də yazmışdır. Sultan Mehmetə ünvanladığı məktubda Y.A.Komenski İncilin türk dilindəki tərcüməsinə ithaf əlavə etmişdir. İthaf o dövrdə Türkiyə sultanı olmuş IV Mehmetə [1642-1693] həsr olunmuşdur²⁴.

Çexləri Osmanlı imperiyası ilə bağlayan ən mühüm şəxsiyyətlərdən biri də tanınmış çex zadəganı və siyasətçisi Vatslav Budovets Budovludur. O, 1577-ci ildə imperator səfiri Yaxin Sinzendorflunun nümayəndə heyətinin tərkibində İstanbula getmişdir. Burada Sultan III Muradın sarayında yeddi il keçirən V.Budovets türk dilini öyrənmiş, türk müsəlmanları ilə din bərabərində qızğın mübahisələr aparmışdır. O belə hesab edirdi ki, avropalıları kafirliyə sürükləmək çox asandır, elə bu səbəbdən də onların xəyanətə yuvarlanmaq təhlükəsi olduqca böyükdür²⁵. Bu isə öz növbəsində katoliklərin tədricən türklərin düşərgəsinə keçməsi ilə nəticələnə bilər. Məhz bu təhlükəyə qarşı müdafiə tədbirləri görmək üçün V. Budovets “Antiəlquran” əsərini yazır. Onun bu əsəri yazmaqda əsas

²⁴Kreiser K, Neumann K.Ch. Dějiny Turecka. Lidové noviny, Praha, 2010, s 26, 235,242

²⁵ Gombar E. Úvod do dějin islamských zemí. Praha, 1981

məqsədi çex oxucusuna “düşmən ideologiyasını” aşılamaq, onda katolik dininə inamı möhkəmləndirmək idi. Ümumiyyətlə, V.Budovets belə hesab edirdi ki, türklərin gücü heç də hərbdə deyil, onların yoluxucu mentalitetində və dinindədir²⁶. Onun fikircə, türklərdən qorxmaq lazım deyil, əsas təhlükə mənbəyi türkləşmiş xristianlardır və o belələrini İstanbulda çox görüb söhbət etmişdir. Yəqin məhz o zamanlar çex dilində belə bir idiom meydana gəlmişdir: “Poturčenec horši Turka” [“Türkləşmiş adam türkdən də pisdir”]²⁶.

Türklər haqqında stereotiplər çex xalqının tarixi yaddaşına o qədər həkk olunub ki, bu özünü həm də mədəniyyətin bir çox sahələrində təcəssüm etdirir. Bu mənada Praqanın qədim Karl körpüsü üzərində qoyulmuş türklərlə bağlı iki abidəni xüsusilə göstərmək lazımdır. İlk növbədə onu qeyd edək ki, hər ikisi kompleks abidədir və hər ikisində eyni türk paşası başında çalma, əynində arxalıq, uzun bıqlarıyla təsvir olunmuşdur. Özü də abidənin birində qılıncı, digərində isə qılıncsız vəziyyətdə.

Dissertasiyanın “Azərbaycan – Çexiya münasibətləri varislik və müasirlik müstəvisində” adlı ikinci fəslə iki yarım fəsildən ibarətdir. **“Azərbaycan - çex tarixi əlaqələri”** adlı ilk yarım fəsildə çex və Azərbaycan xalqının ilkin tarixi təmasları tədqiq olunur. Azərbaycan-çex əlaqələrinin tarixi öz kökləri ilə hələ hər iki xalqın formalaşmadığı və türkslavyan əlaqələrinin yenicə təşəkkül tapdığı ibtidai dövrə təsadüf edir. Lakin bu əlaqələr nə coğrafi cəhətdən bir-birinə yaxın olan Çexiya-Almaniya münasibətləri kimi, nə də genetik cəhətdən bir-biri ilə bağlı olan Çexiya-Rusiya təmasları tək intensiv olmamış, çox zaman sporadikxarakter daşmışdır. Bu əlaqələr erkən dövrlərdə əsasən digər xalqlar vasitəsilə həyata keçirilmişdir. Məhz bu zəmində Orta əsr Azərbaycan mütəfəkkirlərindən olan Nizaminin, Füzulinin, Nəsrəddin Tusinin əlyazmaları Praqa Milli Kitabxanasında saxlanılır²⁷.

Azərbaycan - çex münasibətləri XVI əsrdə, xüsusən Səfəvilər dövründə yeni bir müstəviyə qədəm qoyur . Bu dövrdə Azərbaycan sənətkarlarının hazırladığı silah, xüsusən xəncər, qılınc, qalxan xarici ölkələrdə şöhrət tapır. Bu mənada Praqa milli muzeyində saxlanılan görkəmli Azərbaycan şairi və Səfəvi dövlətinin yaradıcısı I Şah İsmayılın [1487-1524] qılıncı böyük maraq kəsb edir²⁸.

²⁶ Slovník české frazeologie a idiomatiky. ČAV, Praha, 1983

²⁷ Arabische, Türkische und Persische Handschriften Universitäts-Bibliothek. Bratislava, 1951

²⁸ Arif H. Yadigar qılıncı. Seçilmiş əsərləri, I cild, Bakı, 1969

Əsrlərcə sükuta qərq olan Azərbaycan-çex münasibətləri XX əsrdə yenidən bərpa olur. Bu ilk növbədə ötən əsrin əvvəllərində Bakının neft mərkəzinə çevrilməsi və bununla bağlı olaraq Rusiya vasitəsilə Avropanın bir çox ölkələrindən, o cümlədən Çexiyadan Bakının neft buruqlarında işləməyə gələn mühacirlərlə əlaqədardır. Belə mühacirlərdən biri də çex mənşəli İvan Vatsek olmuşdur.

İ.Vatsekin ictimai-siyasi fəaliyyəti barədə ən geniş məlumatı Ə.Quliyevin yazdığı “İ.Vatsek Bakının inqilabi hərəkatında” adlı monoqrafiyasından almaq olar²⁹. Bu həm də İ.Vatsek haqqında yazılmış ilk əsərdir. Əsərdə İ.Vatsekin Azərbaycana gəlməsi, Bakının zavod və sənaye müəssisələrində işləməsi, sosial-demokratik hərəkatda iştirakı geniş şəkildə əks olunmuşdur.

1974-cü ildə çex yazıçıları İrji Marek və Lüdviq Toman Yusif Səmədoğlu ilə birlikdə çex mənşəli Azərbaycan inqilabçısı haqqında müştərək film çəkmək üçün Bakıya səfər edirlər³⁰. “Səmt küləyi” adlanan bu film Ə.Quliyevin kitabı və İ.Marekin novellası əsasında rejissor E.Quliyev tərəfindən çəkilir. Onu da qeyd edək ki, bu film “Cəfər Cabbarlı adına kinostudiyanın” ilk beynəlxalq işi olmuşdur.

Bundan iki il sonra isə İ.Marek İ.Vatsekin taleyindən bəhs edən “Dənizə qarşı duran adam” novellasını yazır³¹. Novellada əsasən İ.Vatsekin Bakıdakı inqilabi fəaliyyətindən bəhs olunur. Buradan biz həmçinin İvan Vatsekin uşaqlığı, gəncliyi, qohumları və dostları haqqında ətraflı məlumat öyrənirik.

Çex-Azərbaycan tarixi əlaqələrinin təzahür nöqtələrindən biri də Çexoslovakiyanın azad olunması uğrunda Sovet ordusu tərkibində digər xalqların nümayəndələri ilə yanaşı, rəşadətlə vuruşmuş Azərbaycan oğulları ilə bağlıdır. Azərbaycan döyüşçülərinin bir hissəsi Çexiya torpaqlarında qəhrəmanlıqla həlak olmuş və indi orada uyuyurlar. Çexoslovakiyada Sovet əsgərlərinin elə bir məzarlığı yoxdur ki, orada azərbaycanlılara məxsus soyadlarına rast gəlinməsin.

Çex-Azərbaycan tarixi əlaqələrindən danışarkən çex alimlərinin Azərbaycanın tarixi keçmişinə dair tədqiqatlarından bəhs etməmək olmaz. Bu mənada ilk çex azərbaycanşünası Zdenka Veselanın Bakının tarixi ilə bağlı araşdırmaları olduqca səciyyəvidir: “Hələ VII əsrdə Bakı özünün taxılı, şərabi, nefti, duzu, zəfəranı, pambığı və cürbəcür yağları ilə tanınırdı.

²⁹ Quliyev Ə. İ.P.Vatsek Bakının inqilabi hərəkatında. Bakı., 1965

³⁰ Marek И. Азербайджан близок сердцу//Бакинский рабочий, 1967, 3 июня

³¹ Marek J. Muž proti moři. Praha, Mladá fronta, 1976

Təbii ki, bu qədər var-dövlət o dövrün qəsbkarlarını cəlb edirdi. Xüsusən, qara neft həm müalicəvi əhəmiyyətə malik idi, həm qorxunc silah idi, həm də onunla evin damını möhkəmlətmək olurdu”

Z.Vesela Azərbaycanın digər şəhərlərinin tarixi və mədəniyyəti ilə bağlı da maraqlı fikirlər söyləmişdir: “Hamar daş fasadı olan Şəki evlərində bir qayda olaraq ipək hazırlanar, ondan toxunan xalçalar isə sonradan dünyanın dörd bir tərəfinə göndərilərdi.³²

İkinci fəslin sonuncu yarım fəslə **“Azərbaycan – çex diplomatik əlaqələri”**nə həsr olunmuş bölümündə iki ölkə arasında qarşılıqlı siyasi və humanitar əlaqələr şərh olunmuşdur.

İstər Azərbaycan, istərsə də Çexiya uzun əsrlər boyu müstəqil dövlətə malik olmadığından müstəqil siyasət yeridə bilməmişdir. Hər iki xalq məhz 1918-ci ildə, yəni I Dünya müharibəsi nəticəsində imperiyalar süquta uğuradıqdan sonra öz müstəqilliklərinə qovuşmuşlar. Çex-Azərbaycan əlaqələri müstəqillik qazanmış hər iki xalqın yaxınlaşması fonunda yenidən vüsət ala bilərdi. Yenicə yaranmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti həmin dövrdə Polşa ilə sıx əlaqələr yaratmağa müyəssər olsa da, Çexoslovakiya ilə qarşılıqlı diplomatik, iqtisadi və mədəni təmaslar qurmaq mümkün olmamışdır.

Şərqlə Qərbin qovşağında yerləşən Azərbaycan hazırda Böyük İpək yolunun bərpa olunması, Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat yolunun yaranması, Xəzər hövzəsində çıxarılan neft və qazın Avropaya nəql olunması istiqamətində Avropa ölkələri, o cümlədən Çexiya ilə əlaqələrini möhkəmləndirir.

Yeni əsrdə Azərbaycan-çex diplomatik əlaqələri tədricən inkişaf edərək 2007-ci ildə özünün pik nöqtəsinə çatır. Məhz həmin ildə Azərbaycan Respublikasının Çexiya Respublikasında səfirliyi fəaliyyətə başlayır. Buna cavab olaraq Çexiya da Azərbaycanda səfirliyini yaratmaq qərarına gəldiyini bəyan edir. Lakin Çexiya Respublikasının Azərbaycandakı səfirliyi yalnız 2009-cu ildə təsis edilir.

2012-ci ildə isə prezident cənab İlham Əliyevin Praqaya dövlət səfəri baş tutur. Bu səfərlərdən sonra çex - Azərbaycan əlaqələri xeyli dərəcədə intensivləşir. Qarşılıqlı səfərlər zamanı iki ölkə arasında ən müxtəlif sahələri əhatə edən birgə sazişlərin imzalanması dövlətlərimiz arasında perspektiv əməkdaşlığın inkişafına böyük töhfə verir. Ümumilikdə

³² Veselá Z. Město věčného ohně. Archiv orientální, 1967/34, str. 246-247

götürdükdə isə Azərbaycan Respublikası ilə Çexiya Respublikası arasında müxtəlif sahələri əhatə edən 23 sənəd imzalanır³³.

İki dövlət arasında əlaqələrin genişlənməsində dövlətlərarası və parlamentlərarası komissiyalar da mühüm rol oynayır. Məhz bu komissiyalar prezidentlərin yüksək səviyyəli rəsmi görüşlərində irəli sürülən məsələlərin həyata keçirilməsi üçün fəaliyyət göstərir. 2013-cü ilin aprelində Çexiya Respublikasının Parlamentinin Deputatlar Palatasının sədr müavini, Çexiya-Azərbaycan parlamentlərarası dostluq qrupunun rəhbəri Yan Hamaçek Bakıya rəsmi səfərə gəlir. Bu səfər ölkələrimiz arasında əməkdaşlığın bir çox istiqamətlərdə, xüsusilə turizm, mədəniyyət, enerji kimi sahələrdə genişləndirilməsi üçün münbit şərait yaradır.

Məhz Y.Hamaçekin böyük səyi nəticəsində 2013-cü ildə Avropa İttifaqına üzv ölkələ rarasında ilk dəfə olaraq Çexiya Parlamenti Xocalı soyqırımını tanıyır. Elə bu səbəbdəndir ki, çex spikeri “Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fəxri diplomu” ilə təltif olunur.

Çexiya-Azərbaycan diplomatik əlaqələri əsasən ölkəmiz öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra yaranmışdır. Qısa müddət ərzində bu əlaqələrin intensivləşməsi sayəsində iki ölkə arasında elmi, mədəni, ədəbi və iqtisadi əməkdaşlıq xeyli dərəcədə vüsət almışdır. Hazırda Çexiya ilə Azərbaycan arasında münasibətlər strateji tərəfdaşlıq səviyyəsinə yüksəlmişdir.

Dissertasiyanın III fəslı “Müasir mərhələdə milli mədəniyyətlər davamlı inkişafın yeni modeli kimi” adlanır. Bu fəsil iki bölmədən ibarətdir.

Üçüncü fəslin birinci yarımfəslı **“Azərbaycan mədəniyyəti Çexiyada”** adlanır. XX əsr Azərbaycan-çex mədəni əlaqələr tarixində həm forma müxtəlifliyi, həm də qarşılıqlı zənginləşmə baxımından yeni mərhələdir. Azərbaycanın Avropa mədəniyyətinə inteqrasiyası bir tərəfdən milli mənəvi dəyərlərimizin yeni, yad bir mühitdə sərgilənməsini, digər tərəfdən isə xalqımızın ruhuna yaxın olan dəyərləri əxz etməyi nəzərdə tutur.

Sovet dönəmində də Azərbaycanın mədəniyyət inciləri, o cümlədən bəstəkarlardan Niyazinin, Fikrət Əmirovun, rəssamlardan Tahir Salahovun, Toğrul Nərimanbəyovun, Mikayıl Abdullayevin əsərləri, həmçinin Rəşid Behbudovun, Müslüm Maqomayevin, Flora Kərimovanın, Lütfiyar

³³http://www.mfa.gov.az/files/file/Az%C9%99rbycan%20%20%C3%87exiya%20m%C3%BCnasib%C9%99tl%C9%99ri%2019_07_2013.pdf

İmanovun nəğmələri Sovet mədəniyyətinin tərkib hissəsi olaraq digər Avropa ölkələri kimi, Çexiyanın mədəni ictimaiyyətinə də geniş şəkildə təqdim olunmuşdur. Böyük Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin ölməz söz incilərini Praqa Universitetinin professoru, akademik Yan Rıpkə çex dilinə sətri tərcümə etmiş, ayrı-ayrı çex şairləri isə bu tərcümələrin poetik həllini tapmışlar. Məhz bunların nəticəsidir ki, çex xalqının Azərbaycan mədəniyyəti, ədəbiyyatı və incəsənətinə marağı getdikcə artmışdır. Bu isə öz növbəsində onu göstərir ki, Azərbaycan Sovetlər Birliyinin tərkibində olduğu bir dövrdə belə öz mədəniyyətini Avropaya, o cümlədən Çexiyaya inteqrasiya edə bilmişdir.

Çex və Azərbaycan xalqlarının yaxınlaşmasında mədəniyyət xadimlərinin rolu misilsizdir. Xüsusən, onların qarşılıqlı səfərləri iki xalq arasında mədəni əlaqələri zəminləyən mühüm amillərdəndir. Sovet dönəmində Azərbaycan mədəniyyət xadimlərinin Çexiyaya səfərləri nəticəsində təşkil etdiyi sərgilər də çex tamaşaçılarının rəğbətini qazanmış, onların bədii-estetik duyğularını zənginləşdirmişdir. Azərbaycan mədəniyyət xadimləri Çexiyadan qayıtdıqdan sonra səfər nəticəsində çex xalqının həyatından, təbiətindən və tarixi abidələrindən bəhs edən bir sıra əsərlər yaratmışlar. Bu mənada H.Qasımovun “Yan Qus meydanında”, B.Mirzəzadənin “Vltavanın sahilində”, “Praqa”, “Müqəddəs Vitt məbədi” adlı rəsmləri səciyyəvidir. Bu tablolarla Praqa Azərbaycan rəssamlarının gözü ilə təsvir edilmişdir. Onların bu əsərləri Çexiyaya olan yaradıcılıq ezamiyyətinin yekunu idi.

Məlum olduğu kimi, müxtəlif mədəniyyətlərin qarşılıqlı şəkildə zənginləşməsi onların başqa xalqların mədəniyyəti ilə canlı əlaqələr nəticəsində mümkün olur. Bu mənada 1965-ci ildə Çexoslovakiyada Azərbaycan mədəniyyəti ongünlüyünün keçirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir³⁴.

Tədqiqat zamanı öyrəndik ki, çex və Azərbaycan xalqlarını nə qədər təəccüblü olsa da, bəzən müəyyən xüsusiyyətlər də birləşdirir, məsələn, qonaqpərvərlik. Azərbaycanlılarda bu xüsusiyyət dünya ictimaiyyətinə məlum olsa da, çexlərdə bu cəhət heç də hamıya bəlli deyil. Hələ XII əsrdə alman salnaməçisi Helmolt çexlərin qonaqpərvər bir xalq olduğunu onların mühüm bir xüsusiyyəti kimi vurğulayırdı¹⁴. Qədimdən çex xalqına xas olan qonaqpərvərlik hətta atalar sözlərində öz ifadəsini tapmışdır. “Host do domu, Bůh do domu” ifadəsi “Qapıdan qonaq keçdi, qapıdan Allah

³⁴ Quliyev R. Dostluq, mahnı, məhəbbət. Bakı, 1967

keçdi” anlamına gəlir. Bu da öz növbəsində çex xalqının Azərbaycan xalqının mental xüsusiyyətləri ilə oxşarlığından xəbər verir.

Müasir mərhələdə Azərbaycan-Çexiya mədəni əlaqələrinin formalaşmasında “Azər-Çex” cəmiyyətinin rolunu xüsusi olaraq vurğulamaq lazımdır. Azərbaycanın Çexiyadakı diasporu Vətəndən kənarında məskunlaşan soydaşlarımızın milli varlıq rəmzi, etibarlı istinad mərkəzi, himayədarı və milli-siyasi mövcudluq vasitəsi kimi çıxış edir. Digər tərəfdən isə, diasporumuz iki ölkə arasında faydalı dostluq və əməkdaşlıq münasibətlərinin qurulmasında və mövcud münasibətlərin genişləndirilməsində stimullaşdırıcı bir faktor rolunu oynayır.

2007-ci ildə “Azər-Çex” cəmiyyətinin təşəbbüsü ilə Çexiyada Qafqaz xalçalarının sərgisi keçirilmişdir. Sərgidə həmçinin XIX əsrə məxsus Azərbaycan xalçalarının, xüsusən, “Çələbi”, “Qasımuşağı” adlanan qədim Qarabağ xalçalarının təsviri olan çex markaları nümayiş olunmuşdur..

İki xalq arasında mədəni əlaqələrin möhkəmlənməsi eyni zamanda çex və Azərbaycan şəhərlərinin qardaşlaşmasına gətirib çıxartdı. İlk növbədə Gəncə və Olomouts şəhərlərinin qardaşlaşması baş verdi. Buna səbəb o idi ki, hər iki şəhər öz ölkəsinin ən qədim və böyük mədəniyyət mərkəzlərindən biridir.

Yeni dövrdə Azərbaycan mədəniyyəti Çexiya Respublikasında geniş və ardıcıl şəkildə təbliğ olunur. Buna bariz nümunə kimi isə, 2012-ci ildə Ostrava Tarix muzeyində “Əbədi odlar diyarı – Azərbaycanın minillik tarixi” adlı sərgini qeyd edə bilərik³⁵.

Çexiyadakı səfirliyimizin maliyyə dəstəyi ilə 2012-ci ildə “Əbədi Odlar diyarı. Azərbaycan tarixinə baxış ” kitabının çex dilinə tərcüməsi həyata keçirilmişdir. Bu, ilk növbədə çex ictimaiyyətinin müasir dövrdə Qərblə Şərqi qovşağında yerləşən, sürətlə çiçəklənən və Avropaya inteqrasiya olunan Azərbaycanın tarixi və mədəni irsi haqqında geniş bilgilər əldə etmək ehtiyacından irəli gəlir. Görkəmli tarixçi İqrar Əliyevin rəhbərliyi ilə yazılmış Azərbaycanın akademik tarixi ta qədimdən XX əsrə, yəni müstəqilliyimizin bərpa dövrünə qədərki mərhələni əhatə edir.³⁶

Dissertasiyanın üçüncü fəslinin sonuncu - üçüncü yarım fəsləli **“Çex mədəniyyəti Azərbaycanda”** adlanır. Bu bölmədə çex mədəniyyətinin

³⁵ Qədim tarix və mədəniyyət abidələrimiz Çexiyada nümayiş olunur. Mədəniyyət, 19 dekabr 2012

³⁶ Aliev I. Země věčného ohně -III. Ostravské muzeum, 2012

istər sovet və istərsə də müasir dövrdə ölkəmizin ictimai-mədəni mühitində mövcud inkişafı tədqiq olunur.

Hələ ötən əsrin əvvəllərində Bakıda çex kvartetləri çıxış etmiş, Çexiya ilə bağlı tamaşalar vaxtaşırı səhnəyə qoyulmuşdur. Bunun bariz nümunəsi kimi 1904-ci ildə Bakı teatrlarının bəzəyi olmuş italyan bəstəkarı Cakomo Puççinin “Bohema” operasını göstərmək olar.³⁷

İkinci Dünya müharibəsindən sonra çex-Azərbaycan mədəni əlaqələri getdikcə güclənərək öz sərhədlərini genişləndirir. 1949-cu ildən başlayaraq Çexiya ilə Azərbaycan arasında nəşriyyat əlaqələri yaranmağa başlayır ki, bu da iki xalqın mədəni - sosial həyatında baş verən yeniliklərlə daha yaxından tanış olmağa imkan verir. Artıq həmin ildən Çexoslovakiyadan “Svět socializmu” (“Sovet dünyası”), “Kulturní život” (“Mədəni həyat”), “Nové slovo” (“Yeni söz”), “Praha-Moskva” (“Praqa-Moskva”) jurnalları³⁸ Azərbaycana göndərilməyə başlayır. Jurnallarla tanışlıq ilk növbədə Azərbaycan oxucusunda çex mədəniyyəti haqqında təsəvvürlərin genişlənməsinə zəmin yaradır.

Çex mədəniyyəti təkcə Azərbaycanın paytaxtında deyil, əyalətlərində də təzahür edir. Bu mənada N.B.Vəzirov adına Lənkəran Dövlət Teatrında tamaşaya qoyulmuş çex yazıçılarının əsərlərini qeyd etmək olar. Bunlardan biri də çex yazıçısı Yaroslav Haşekin “Soldat Şveykin macəraları” əsəridir.³⁹

1956-cı ildə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında Sovet-Çexoslovakiya gecəsi keçirildi. Foyədə Çexoslovakiya xalqlarının II dünya müharibəsindən sonra əldə etdiyi nailiyyətləri göstərən sərgi təşkil edilmişdi.

Sovet dönəmində həmçinin Çexoslovakiyanın Laterna – Magika gənc teatrı Azərbaycanda qastrol səfərində olmuş, çex dramaturqlarının əsərlərini səhnəyə qoymuşdur Qastrol səfərinin sonunda teatrın artisti Milana Budelova demişdir: “Sevinirik ki, öz yaradıcılığımızı Bakıda nümayiş etdirmək bizə nəsis olmuşdur⁴⁰.”

Çex rəssamları Azərbaycanda uzunmüddətli yaradıcılıq ezamiyyətlərində olmuş, geri qayıtdıqdan sonra bu səfərlər nəticəsində yeni-yeni əsərlər yaratmışlar. Onların yeni rəngkarlıq əsərləri respublikamıza olan

³⁷ Əliyeva F. “XX əsr Azərbaycan musiqi mədəniyyəti tarixinin qaynaqları(1901-1911)/ Toplayanı və tərtib edəni, ön sözün, qeydlərin, lüğət və adlar göstəricisinin müəllifi: Əliyeva, Fərəh; Red.: R.Zöhrabov.- I kitab.- B.: Nurlan, 2005.- 362 s.

³⁸ Azərbaycan Milli arxiv fondu. Fond 2693, siyahı 1, iş 11.

³⁹ Soldat Şveyk gülür. Ədəbiyyat və incəsənət qəzeti. 1975 7 noyabr

⁴⁰ Qonaqlarımızın ürək sözləri. Azərbaycan gəncləri, 1961, 7 noyabr

yaratıcılıq ezamiyyətinin yekunu idi. Bu tablolarla Azərbaycan çex rəssamlarının gözü ilə təsvir edilmişdir⁴¹.

Məlumdur ki, hər bir xalqın mədəniyyəti, adət - ənənələri, məişəti bu və ya digər dərəcədə özünü bədii ədəbiyyatda təzahür edir. Bu mənada çex mədəniyyətinin Azərbaycana yol tapmasında çex ədəbiyyatından dilimizə olan tərcümələr mühüm rol oynamışdır. Çex yazıçıları arasında ən çox şöhrət tapan Jaroslav Haşek olmuşdur. Məhz bu səbəbdəndir ki, respublikamızda onun yaradıcılığına dəfələrlə müraciət olunmuşdur. İlk dövrlərdə bu tərcümələr başlıca olaraq rus dili vasitəsilə həyata keçirmişlər. Lakin son zamanlar prof. Elçin Mehrəliyev çex dilindən Azərbaycan dilinə tərcümələr etmişdir.

Çex -Azərbaycan mədəni əlaqələri XXI əsrdən başlayaraq vüsət almağa başlayır. Xüsusən, iki ölkə arasında mədəniyyət və elm sahəsində əlaqələr xeyli dərəcədə intensivləşir. 2013-cü ildə muzey və kitabxana sahəsində memorandum imzalanır.

Dissertasiyanın “Nəticə” hissəsində əldə olunmuş yekun qənaətlər ümumiləşdirilir. Yekunda olan fikirlər dissertasiya işinin bütün mahiyyətini özündə ehtiva edir.

Və nəhayət, dissertasiyanın sonunda ifadə edilmiş elmi – nəzəri və publisistik ədəbiyyatın əlifba sırası üzrə siyahısı təqdim olunur.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin aşağıdakı tezis və elmi məqalələrində öz əksini tapmışdır;

1. Azərbaycan və Çexiya mədəni əlaqələri.// Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti, Elmi əsərlər №15, Bakı-2013, səh.19-24.
2. exlərin Osmanlı Türkiyəsi ilə tarixi əlaqələri.// Tarix və Onun Problemləri,Nəzəri,Elmi,Metodik Jurnal,Bakı-2015, səh. 104-111.
3. üasir mərhələdə Çexiya Respublikasının mədəniyyət siyasəti.// Tarix və Onun Problemləri,Nəzəri,Elmi,Metodik Jurnal,Bakı-2016 № 1. səh.216-220.
4. Azərbaycan Mədəniyyət Xadimləri Çexiyada.// Mədəniyyət Dünyası

⁴¹Gözəl sənət nümunələri. Kommunist qəzeti.1966, 27 oktyabr

- Elmi-nəzəri məcmuə, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti, XXIX buraxılış, Bakı, 2015, səh.40-46
5. ədim türklərlə slavyanların ilkin tarixi təmasları.// Sivilizasiya. Bakı Avrasiya Universiteti. 2016, №2, səh. 174-182.
 6. he history and culture of Azerbaijan in Czech Oriental studies.// Проблемы современной науки и образования. Москва . 2016. № 5 (47).стр. 275-277 <http://ipi1.ru/images/PDF/2016/47/PMSE-5-47.pdf>.
 7. zərbaycan–çex tarixi əlaqələri. //Ulu öndər Heydər Əliyev irsində Multikultural və tolerant dəyərlər. Beynəlxalq elmi konfransın materialları .3-5 may 2016-cı il I hissə Bakı 2016, səh.314-316
 8. Müasir qloballaşma şəraitində mədəni əlaqələrin genişləndirilməsinin əsas istiqamətləri.// Milli–mədəni irs və onun qloballaşma şəraitində təbliği məsələləri. Respublika elmi konfransının materialları. Mingəçevir- 2016, 22-23 aprel, səh.88-90.
 9. ex şərqşünaslığında Azərbaycan tarixi və mədəniyyəti. // Türksöylü xalqların musiqi mədəniyyətinin tədqiqi problemləri. XV Beynəlxalq elmi praktiki konfrans.Bakı, 02 May 2016, səh 266-268.
 10. ex-Azərbaycan diplomatik əlaqələri.// Elmi əsərlər N1, 2015 . Bakı Slavyan Universiteti, səh.3-10.
 11. he initial historical contacts of the ancient with the Turkish (as an instance of the Czechs).// Поиск. (научный журнал научный журнал) Казахстан №2 (1) /2016. стр. 43-49.
 12. Çex şərqşünası Zdenka Vesela yaradıcılığında Azərbaycan mədəniyyəti. // Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti, Elmi əsərlər №21, Bakı-2016, səh.57-62.
 13. сновные направления расширения культурных связей в условиях современнойглобализации.//SOCIETY, CULTURE, PERSONALITY IN MODERN WORLD. Materials of the VI international scientific conference on February 16–17, 2016 , Prague 2016. стр. 57-61

14.

ex tarixşünaslığında tatar mövzusu. Azərbaycanda türk xalqları tarixinin tədqiqi və tədrisi məsələləri. //Respublika elmi-praktiki konfransı, 18-19 may 2017-ci il, Bakı. Bakı Dövlət Universiteti, səh 59-61

Азербайджано-чешские историко-культурные связи

РЕЗЮМЕ

Диссертация посвящена исследованию азербайджано-чешских историко-культурных связей. Данная исследовательская работа охватила исторические, культурные и дипломатические связи древних тюрков Азербайджана в период нахождения в составе Османской Империи, а также в советский и современный периоды с чехами. Научная новизна диссертации заключается в том, что в ней впервые систематически исследованы историко-культурные связи далеких друг от друга как в географическом так и в языковом плане азербайджанского и чешского народов, обладающих богатым историческим прошлым и богатой культурой. Наряду с этим, осуществлено приобщение к нашему историковедению и культурологии богатой литературы чешского востоковедения по данной теме.

Диссертация является важным вкладом в развитие дружеских связей между Чехией и Азербайджаном и мультикультурализма в целом. В ней были вынесены на передний план важные факторы, объединяющие чешский и азербайджанский народы в духовном плане.

В современный период Азербайджан налаживает всесторонние связи и сотрудничает в различных сферах с Чехией. Проводится обоюдная работа по ознакомлению с чешской культурой в Азербайджане и азербайджанской культурой в Чехии.

Деятели культуры, ученые, в особенности просветители, посетившие Азербайджан, делятся, как правило, своими впечатлениями об этой древней стране Кавказа, о её историческом и культурном прошлом и настоящем с чешской общественностью.

Диссертация состоит из введения, трёх глав, заключения и списка литературы. **I глава** диссертации называется **«Историческая память тюркского и чешского народов в контексте взаимного влияния»** и состоит из двух параграфов: **1.1. «Исторические связи**

древних тюрков с чехами»; 1.2. «Исторические связи османских тюрков с чехами»;

II глава называется «Взаимоотношения Азербайджана и Чехии в плоскости наследия и современности» состоит из двух параграфов: 2.1. «Азербайджано-чешские исторические связи»; 2.2. «Азербайджано-чешские дипломатические связи».

III глава диссертации называется «Национальные культуры как новая модель развития на современном этапе» состоит из двух параграфов: 3.1. «Азербайджанская культура в Чехии»; 3.2. «Чешская культура в Азербайджане». Каждая часть завершается выводами, теоретическими положениями и обобщениями.

Azerbaijan-czech historical – cultural relations

SUMMARY

Dissertation has been devoted to exploration of the historical-cultural relations of Azerbaijan – Czech. The exploration issue covers Azerbaijan to be in the compound of Turkish , The Ottoman Empire, also the historical ,cultural , and diplomatic relations with the Czechs in Soviet and modern ages.

The systematically exploration of Azerbaijani peoples historical-cultural relations, which owns rich historical past and culture, also geographically and linguistically differs, forms the scientific innovation of dissertation.

At the same time,the purpose is to include the rich literature ,pertinent to the topic,in the Czech oriental studies, into our historiography and cultural studies.

Dissertation is an important present for the development of friendly relations among Czech-Azerbaijan, totally for multiculturalism. The special factors, which morally unify Azerbaijan and Czech , are highlighted.

In the modern age, Azerbaijan comprehensively connect with Czech, corporate with Czech in various fields. The process of introducing Azerbaijani culture in Czech, and Czech culture in Azerbaijan is mutually implemented.

The cultural figures, scholars, especially the intellectuals, who came to Azerbaijan, share their impressions about this old Caucasus country, its history, culture, past and present with Czech society. Dissertation consists of introduction, three chapters and literature.

The first chapter of dissertation –is called **“The historical memory of Turkish and Czech people in the context of mutual impact”** and consists of two paragraphs: 1.1. **“The historical relations of the old Turkish with the Czechs”**; 1.2. **“The historical relations of the Ottoman Turkish with the Czechs”**.

II Chapter- is called **“The Azerbaijani –Czech relations ,in the context of modernity and inheritance”** and consists of two paragraphs:

2.1. “Azerbaijani-Czech historical relations”; **2.2. “Azerbaijani-Czech diplomatic relations”.**

III Chapter of dissertation is called **“The new model of secular development of national cultures in modern period”** and consists of two paragraphs:

3.1. “Azerbaijani culture in Czech”; **3.2. “Czechculture in Azerbaijan”.**

Each part is ended with results, theoretical provisions and generalizations.

Kağız formatı: 60/84 16/1
Sayı: 100

AMEA-nın mətbəəsində çap olunmuşdur

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
КУЛЬТУРЫ И ИСКУССТВА**

На правах рукописи

СЕВИНДЖ ВАГИФ КЫЗЫ АСКЕРОВА

**АЗЕРБАЙДЖАНО - ЧЕШСКИЕ ИСТОРИКО - КУЛЬТУРНЫЕ
СВЯЗИ**

6219.01- Культурология и её общие вопросы

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

Диссертации на соискание ученой степени доктора
философии по искусствоведению

БАКУ - 2017

28

